

Huszár Ágnes

Párhuzamos családtörténetek

Két könyvről írok most, mindkettőnek szerzője abba a csoportba tartozik, akiket Vasvári Lujzi „másfél generációs túlélő”-nek nevezett. (<https://multesjovo.hu/en/vezer-cakk/vasvari-lujza-masfelgeneracios-tulelo/>) Mindketten a holokauszt után születtek, a felszabadult Magyarországon. A megnevezés arra utal, hogy családjuk, szüleik holokauszt-túlélők voltak, és ez alapvetően meghatározta a család szellemiségét, és az ő életüket is. Sternberg Alex szülei megjárták a megsemmisítő táborok poklát, Zerkowitz Judit édesapja saját Akadémia utcai lakásában megbújva menekült meg ettől a sorstól. Néhány évvel ezelőtt egy átépítés során találtak rá arra a konyha álmennyezete felett kialakított, egy kanapéval, könyvekkel és konzervekkel felszerelt búvóhelyre, ahol az orvos édesapa keresztény felesége segítségével túlélte a deportálások idejét.

Ez a Budapest belvárosában fekvő „matracsir” felidézi annak a fantomnak a képét, amelyről Török Mária és Ábrahám Miklós pszichoanalitikusok beszélnek. Ez a fantom olyan mélyen el van zárva a kriptában, hogy nem is lehet hozzáférni, de a legváratlanabb pillanatokban jelez. A feldolgozatlan múlt kísértete ő, aki csak akkor nyugszik, ha közösségként szembenézünk vele, a múltunkkal.

Mindkét könyv szerzője mély reflexiókra és önreflexiókra képes művelt értelmiségi – egyetemi oktató. Könyveik a saját és családjuk múltjába nézés mesterművei.

Zerkowitz Judit (1946–2020) tanár volt, ez állt a gyászjelentésében. Leghosszabb ideig az ELTE Tanárképző, majd Bölcsészettudományi Karán dolgozott. Ez a szerény megfogalmazás nagyon jól illik hozzá, az angol és a francia nyelv és kultúra avatott ismerőjéhez, aki soha nem gyengülő érdeklődéssel fordult a kultúra és az őt körülvevő emberek felé, legyenek azok fiatal tanítványok, magakörabeli kollégák, vagy bárki más, szomszéd a házban vagy betegtárs a kórházban.

Valami ártatlan, gyermeki derű és szeretet áradt belőle, s ez sugárzott vissza a személyére is. Személyes ambíciói pedagógiaiak voltak: megismertetni, megmutatni azokat a kincseket, amelyek élbetűvé, sőt gazdaggá tették az életét: regényeket, verseket, zenéket, képeket. Míg másoknak sz-

vesen segített, saját pályáját illetően szinte a karriergyilkosságig visszafogott volt. Bölcsészdoktorátusát egyetemi oktatóként átminősíttethette volna PhD-vá, meg sem próbálta. Baráti hívásra sem ment Amerikába, hogy ott szerezzen fokozatot, nem akarta magára hagyni beteg édesanyját.

Ideális barát volt: tiszta szívvel örült a társak sikereinek, osztotta meg a gondjaikat. Másfél évtizedig járt a szegedi egyetemen rendezett gender témájú konferenciákra. Sokszor tartott előadást – sziporkázóan szellemes, lebilincselő műveltségű előadó volt –, máskor „csak” hallgató volt, minden bonyolult utalást értő, ideális közönség. 2019-ben találkoztunk vele utoljára Szegeden, ez volt az utolsó konferencia neki is, nekünk is, a 2020-ast már elodorta a járvány.

2020. június 3-án halt meg. Barátai őrzik az emlékét, FB-csoportban, személyes találkozásokon, levelezésben. Kiadták élete könyvét, amelybe beleírt minden igazán fontosat. Ők tárgyalnak az illetékes önkormányzattal is most azért, hogy megvalósuljon Judit régi terve, a család régi háza az erdő melletti nagy kerttel gyerekek tanyája legyen, ahol megélhetik a természettel, a növényekkel és az állatokkal való találkozások apró csodáit.

Zerkowitz Judit:

Megtörtént. Minden szó igaz.

Az élők a legkisebb nemzedék.

Dobos Erzsébet kiadása. 2020. 358 l.

Lonca egyedül maradt. A tágas belvárosi lakásban, ahol születésétől hármásban élt a szüleivel, már csak ő maradt. Ül a füles fotelben, a régi, meghitt tárgyak között, életében először teljesen egyedül. Mindig volt feladata: az iskola, a munkahely, órák, hallgatók és egyre inkább idős, beteg szüleiről való gondoskodás. Orvos, kórház, gyógyszertár, bevásárlás, főzés, takarítás. Most hirtelen feladat nélkül maradt, csak magáról kell gondoskodnia.

Egyedül maradt, de ez nem hirtelen megrázkódtatás, hanem egy hosszú folyamat végpontja. Az évek során megfogyatkoztak a kis család körül az emberek, megritkultak az ismerősök, barátok, szomszédok, elköltöztek, meghaltak vagy csak egyszerűen elmaradtak. A látogatóktól is egyre messzebbre távolodtak. „Az ember kifogy a szóból is.

A hosszú szenvedés eltávolít, mintha más világról beszélnének a látogatók. Új világról, amelyhez nekik, beteg öregeknek már nem sok közük van.” (5.)

A magára maradás lehetőségeket is nyit Lonca számára. Elköltözhetne külföldre, ahogy barátai tanácsolják, akik élehetetlen helynek tartják az országot. Vagy eladhatná a régi nagy lakást és átmehetne lakni Budára, egy modern lakóparkba, kényelmes, jól felszerelt, „okos” lakásba. Vagy elmehetne bárhova, fürdőbe, templomba, hagversenyre. Senkinek nem kell megmondani, meddig marad, senkinek nem tartozik számadással.

Aztán el is megy. Nem messze, csak ide Budára, a Szent Anna-templomba. Nagyapja szerette a barokk pompájú templombelsőt, ahogy kérte, a család azóta is ide jár a szeptemberi járzeitre. Egyre kevesebben jönnek, a fiatal rokonok nem tartják számon a kegyeleti megemlékezéseket. Lonca sokszor jár ide. A templom megnyugtatta a sötét hűvösével. Akár a Lukács uszoda vize, abba is csak bele kell merülni, és az ember máris jobban érzi magát.

Lonca végül megtalálja utazásának célját: a múlt, a család múltja az. Ez az utazás maga a regény, változó színhelyekkel és szereplőkkel, különböző időszakokkal. Meséli a történetet, meg-megszakítva a jelen fullasztó epizódjaival, orvosi látogatásokkal, kórházi tartózkodásokkal, amikor azt mérlegeli, mi is vet véget ennek, a gyors szívhalál vagy a lassú rák.

A beteg test jeleket ad, és ezek egyre ijesztőbbek. Kamrafibrilláció, egekbe szökő vérnyomás, ájulások. Lonca orvos lányaként nagyon is pontosan tudja ezeket értelmezni. De a magára kiszabott feladatot el akarja végezni. Ha addig él is. És tudja: pontosan addig fog élni. Egyre sűrűbbek az epizódok, egyre gyakrabban az orvosi találkozások. Régi orvosok, újak, kardiológusok, sebészek, aneszteziológusok, a szomszéd ágyban szenvedő és meghaló betegtársak. Az írás felveszi az élet tempóját. A szív aritmiája sürgeti az elbeszélést. A kezdeti lassú, komótos iramot rohanás, majd izgatott száguldás váltja fel.

Lonca az apa családjának sorsát követve először egy alpokaljai temető földbe süppedt sírjához jut el. Kacsaringós, csorba csigalépcsők vezetnek az önkormányzat épületéhez, ahol régi anyakönyvek őrzik az ősök adatait. Innen a következő állomás a Zsidó utca. Ma már nem lakik senki a szűk, emeletes házacskákból, a község múltját mutató szabadtéri múzeumot alakították ki belőle. „Az utca két oldalán a házak mind össze voltak kötve alacsony, sötét folyosókkal, lépcsőkkel, mintha hernyók rágtak volna maguknak vájatot az utca elejétől a végéig. A menekülés és az összetartozás belső

útjaiként szolgáltak ezek a járatok pogrom, tűz és fagy ellen.” (19.)

Innen indultak az ősök keleti irányban, egyikük az 1700-as évek végén megérkezett Magyarországra. Pipakészítő volt, Óbudán telepedett le. Zsidók akkoriban csak a települések peremén élhettek. Az ő fia egy gazdag zágrábi borkereskedő lányát vette feleségül, s leköltözött Baranyába.

A család keményen dolgozott, boldog, kiegyensúlyozott életet élt a baranyai dombok között. A gyerekek idővel elkerültek a szőlőbirtokról, Ludwig zenészként Bécsben, Bandi – Lonca apja – Budapesten élt. A család a piaristákhoz akarja beiratni, de ő ragaszkodik a Fasori Evangélikus Gimnáziumhoz, amelynek kitűnő természettudományos oktatása már akkor is híres volt.

A gimnáziumból önkéntesként egyenesen a frontra kerül, megtapasztalja a sáros lövészárkokban rothadó emberi hús bűzét, a katonák szörnyű szenvedését. Próbál segíteni, de lehetőségei korlátozottak. Végül feladja, telefonál ügyvéd apjának, aki magas kapcsolatai segítségével megváltja a frontszolgálattól.

Itthon orvosi képzésre jelentkezik, de nagyon hamar elege lesz a zsidóverő évfolyamtársakból, a korszellem felheccelt pribékjeiből. Németországba megy, Heidelbergben, majd Berlinben lesz orvos. Tizenkét év után visszajön Magyarországra és praktizálni kezd, bár már Németországban megérezte az új világháború fenyegetését. Akkor éri az a szerencse, hogy egy életre szóló, hűséges társat talál magának.

Közben bekövetkezett az, amire ezek a magyar földbe gyökerezett emberek legrosszabb álmaikban sem számítottak. Nemcsak az életükben veszélyeztetett zsidók számára következtek hihetetlenül nehéz idők, de a melléjük társként szegődők számára is. Amikor a baráti, házastársi hűség igazi jellempróbának, veszélyes, gerincpróbáló gyakorlatnak bizonyult.

A sokfelé ágazó család minden tagját megérintette a halálos fuvallat. Át kellett élniük, hogy kitalálták őket a hazának gondolt ország. A zsidótörvényekkel korlátozták őket a tanulásban és a munkában, a gettósítással, deportálással a puszta életük is veszélybe került. Ludwig csellistaként a Bécsi Filharmonikusok zenekarában játszott, három lányával, osztrák zsidó feleségével éldegélt a császárváros süteményszagú békéjében. A kristályéjszaka után váratlanul eltűnt a feleségével együtt. Három lányuk túlélte a holokausztot, még a háború után is keresték szüleik nyomát. Teréz és családja nagyon messzire menekült, egyenesen Rhodésziában kezdtek illatos, gyönyörű rózsákat termesztetni.

Lujza, a kemény akaratú nagyanya nem akarta megérni családja pusztulását. A család Magyarországon élő tagjai ciánkapszulák segítségével még az auschwitz-i vagonban kerültek el sorsukat. Csak Pistában volt erősebb az életösztön, ő a tábort is túlélte, és utána Angliában telepedett le.

Lonca apja kikeresztelkedett zsidóként SAS-behívót kapott, vonat vitte társaival a nyugati határ irányába. Leszállt a vonatról, és a sors kegyelméből, egy emberséges katonatiszt segítségével hazajutott az Akadémia utcába. És most következett a történet legkülönösebb része, a konyhában egy titkos rejtékhely kialakítása, amelyben a házigazda orvosnak sikerült átvészelnie a gettósítást, a deportálást, a megsemmisítőtábor. A feleség élete kockázatásával mentette a társát, védve őt kíváncsi szomszédtól, besúgó házmestertől, nyilas hordáktól, az egész világtól.

Láttam felvételeket ilyen rejtékhelyekről – világlapok tudósítói fényképezték őket a párizsi helyszíneken. Az Akadémia utcába soha nem szálltak ki a világlapok. Megmaradt a szűk rejtékhely, mementónak vagy egy későbbi történelmi katasztrófára várva, ki tudja. A Török Mária és Ábrahám Miklós által megidézett, matracsírba rejtett fantom ott maradt a konyha álmennyezete alatt a nyomasztó ötvenes, a szürke és reménytelen hatvanas-hetvenes évek háttérében. Kopogását talán csak a szülők hallják világosan, de Lonca nyugtalan álmaiba is beszűrődik.

A kis család a háború utáni időkben a szocialista időszak szűkös körülményei között éli a maga életét, az apa SZTK-s orvosként, az anya háztartásbeliként, Lonca iskolásként, majd egyetemistaként. Ebbe a szürkeségbe csak a ritka nyugati utak és az onnan érkező rokonok, vendégek hoznak egy kis színt. 1956-ban átmenetileg megnyitják a határt, többen útra kelnek, disszidálnak az Akadémia utcai szomszédok közül is. Lonca szülei nem mernek a nagy kalandra vállalkozni, öregnek, betegesnek érzik magukat egy új élethez.

Amikor 1990-ben csakugyan megnyíltak a lehetőségek, Lonca akkor sem változtatott a régi életén. Szülei megöregedtek, betegeskednek, rá vannak utalva állandó gondoskodására. Alapélményévé válik, hogy elmulasztott valami fontosat, a legfontosabbat, lekészte a saját életét. „Rettenetes dolog történt. Érthetetlen. Lonca kiesett az időből. Lekészte a percet, hogy utolérje a saját életét.” (38.)

A könyv a kert történetével fejeződik be, ez művészi szempontból a legsikerültebb rész. A kertet övező gazdag asszociációs háló magába foglalja a családot, az annak helyet adó teret, és annak veszélyeztetettségét. „Nagyapa idején még virágzott a

kert, aztán elgazosodott, a gyümölcsfák kivénültek. Ami valamikor a családé volt, abba durva idegenek törtek be, akiket el kellett viselni kényszerbérlelőként – a szocialista korszak egyik legális formát öltött durva jogtalanságaként. A kert egyre lidércesebbé válik, még a fekete kísértet is megjelenik, nem bántó szándékkal, inkább a jövőt mutatva.

És mégis, ez a kert jelenti egyedülként ennek a három embernek a szabadságot, a szépséget, a természetet. Ahogy haladunk lefelé a lejtőn, magasodik a fű, megjelennek a vadvirágok, szarkaláb, egyszemű török szekfű, számarkóró, boglárka, tarka, sokféle had. Itt, a kertben, helyben táncol az idő.” (214.)

Lonca élete utolsó harcát a kertért folytatja furfangos ügyvédek, gazdag szomszédok, érzéketlen önkormányzati tisztviselők ellen. Meg akar a kert terhetől szabadulni, az osztatlan közös tulajdon nyűgétől, de át is akarja adni azoknak, akik nyílt szívvel és lélekkel indulnak felfelé a domboldalon: a gyerekeknek, a fiataloknak, akiket nem bénítottak meg az embertelen törvények, nem sebeztek meg a háborúk, nem gyengítettek betegre az önkényuralmak évtizedei.

És – mintha egy kis csoda történe – sikerül is neki. Megnyugodhat egy kicsit: a gyors szív és a lassú rák kettős szorításában: „Minden rendben van, amíg a Zarándok út kanyarulatánál áll a Tündérszikla fehér tömbje, nincs csönd az erdőben, és vállukról lerázzák a tavalyi avart az élő növények.” (254.)

Alex Sternberg Pápán született, 1961-ben családjával együtt az USA-ba költözött. Önvédelmi sportokkal kora ifjúságától kezdve foglalkozott, 1968-ban megszerezte a fekete övet a shotokan karatében. Jelenleg nyolcadfokú mestere ennek a sportágnak.

Sportolóként több mint 75 érmet szerzett, később edzőként és sportszervezőként működött. Évtizedekig kiemelkedő munkát végzett a World Karate Federation keretében. Zsidó karatét 1968 óta oktat. Több ezer zsidó fiatalot vezetett be ebbe az önvédelmi sportba, közülük többen bajnokká és edzőkké váltak. Közreműködött a Jewish Defense League kiépítésében.

Orvos- és sporttudományból szerzett diplomát és doktori fokozatot. Pulmonológiai kutatásokat végzett és ezekről publikált tudományos folyóiratokban. Jelenleg professzor emeritusként a Long Island University brooklyni campusán végez oktatói és tudományos munkát.

Előadásokat tart és tanulmányokat ír a holokauszt történelméről is.

Dr. Alex Sternberg:

Recipes From Auschwitz. The Survival Stories of Two Hungarian Jews with Historical Insight.

Published by Alex Sternberg. Woodsburgh, NY. 2020. 303 l.

Különösen hangzik egy holokausztot is tárgyaló könyvet „bájos”-ként (charming) jellemezni. Yossi Klein Halevy, a Shalom Hartman Institut főmunkatársa, maga is kiváló könyvek szerzője, ezt írta róla: „Különösnek, talán szentségtörőnek tűnik egy holokausztról szóló könyvet bájosnak nevezni. De Alex Sternbergnek sikerült valami szinte elképzelhetetlen dolog: egy olyan könyvet írni a holokausztról, amely bár hűségesen beszámol a rettenetes és szívet tépő dolgokról, de mégis, ennek ellenére bájos.”

Az élmény hatása alatt egyet kell vele értenem. A történet szereplői – a szerző szülei – túléltek a fokozhatatlan borzalmat, de megőrizték emberségüket, erkölcsi és lelki erejüket, életörömüket, s ezt képesek voltak továbbadni a gyerekeiknek is. Bár annyira különböztek egymástól, mint a fénylő nappal a sötét éjszakától, házas- és szülőpárként megteremtették az élet teljességet gyermekeiknek, a második világháború vége után öt évvel Pápán született Sándornak és testvérének. Olga, az édesanya a magyar és a latin nyelvű költészettel ismertette meg két kisfiát, Márton, az édesapa, a mély istenhittel adta nekik a közös Tóra-olvasás során. A meghitt hangulatú szombat esti családi beszélgetések során mindig szóba került Auschwitz, amely mindkettőjük életében sorsfordító volt. Különbözőképpen reagáltak rá. Az apa komor gyásszal, „mintha nem élvezte volna az életet”. Az anya, bár ő is ott vesztette el családtagjait, szeretett édesapját is, megőrizte optimizmusát. Nem hagyta, hogy a megsemmisítő tábor komor emléke beárnyékolja maga és a háború után született gyermekeinek életét.

A könyv két ember párhuzamos életrajzáként indult, amely aztán, Auschwitz után eltéphetetlen életrajzokká kapcsolódik össze.

Pedig Olga és Márton élete a koncentrációs tábor előtt különbözőbb nem is lehetett volna. Márton a szegénységből jött, mély vallásos hite már kora gyermekkorában megalapozódott. Egy Bodrog-parti kis községben, a Szabolcs megyei Timáron született. Édesapját már csecsemő korában elvesztette. Az apa halála után az anya vezette tovább a falusi kocsmát, amely kertművelés és csirkeartás mellett szűkös megélhetést biztosított neki és öt gyermekének. Ez a vidék ismert volt haszid hagyományairól. Márton édesanyja sokszor elküldte Reb Shayeléhez, a bodrogkeresztúri rabbihoz, de ismer-

te az olaszliszkai „csodarabbit”, Cvi Hersh Friedlandert is. Ezek a kitűnő férfiak felkarolták a kis árvát, tőlük kapta hitbeli tudását és azt a mély hitet, amelyet a megsemmisítő táborok gyilkosai sem tudtak megingatni. A mindennapi élet kemény volt ezen a vidéken, a kis Márton gyakran volt tanúja részeg kocsmai verekedéseknek, melyek során a bicska is előkerült.

Margit, az édesanya végül eladta a kocsmát és Bodrogszegire költözött, az édesapjához. Márton szívesen járt volna még iskolába, de hat osztály elvégzése után munkába kellett állnia. Legidősebb bátyjához költözött Balassagyarmatra, itt kezdett el dolgozni bolti eladóként. Ennek a városnak ebben az időben jelentős zsidó közössége volt, élénk hitélettel és kulturális kapcsolatokkal. Nevelődéséhez jelentősen hozzájárultak az itt töltött évek.

Amikor betöltötte a huszonegyet, az üzlet, ahol dolgozott, megszűnt. Egy kedves vevőjük beajánlotta pápai rokonaihoz, Neumanékhoz. Nekik Pápán cipőboltjuk volt, ide kerestek eladót. Márton letelepedett a dunántúli városban, melynek akkoriban majd háromezer zsidó polgára volt. Szorgalmasan dolgozott, s meg is volt az eredménye, 1938-ban már önálló üzletet tudott nyitni Ideál Cipő Ház néven a város legforgalmasabb utcáján, a Kossuth utcán. Megnősült, nemsokára megszületett a fiatal pár kisfia, Lacika. A kis család az Esterházy úton lakott egy szolid polgári jómódot tükröző illő házában. Felhőtlen boldogságról azonban szó sem lehetett, hiszen a családfőt időről időre munkaszolgálatra hurcolták, hol Szombathelyre, hol Veszprémbe, hol Ódorogra kell bevonulnia. A cipőboltot ilyenkor átmenetileg a felesége vezette. Aztán bekövetkezett az elkerülhetetlen, gettó, majd az út a halál küszöbére. Márton Kistarcsáról vitték Auschwitzba, feleségét, anyósát és Lacikát, a kisfiát a többi pápai zsidóval együtt szállították a halálgyárba. Márton semmit nem tudott a sorsukról, így hazaérkezéséig reménykedhetett a találkozásban.

Olga, az édesanya egészen más környezetből jött. Családja Trianon után költözött Erdélyből Magyarországra, ő már Dombóvár jómódú és büszke zsidó közösségének tagjaként nőtt fel. Ennek a tagjai magyar kultúrájú emberek voltak, integrálódtak a többségi társadalomba, sőt, asszimilálódtak hozzá. Bár voltak intő jelek számukra – az 1920-as numerus clausus-törvény, amely korlátozta bekezdésüket az egyetemekre –, alapvetően jól és biztonságban érezték magukat.

Olga határozott, jó fellépésű, kitűnő intellektusú lány volt. Iskoláit kitűnően végezte, így nem volt kétséges, hogy tovább fog tanulni. Először orvosgyetemre jelentkezett, így kívánta beváltani édes-

apja soha nem teljesült álmait. A család barátja azonban, aki vállalta taníttatásának költségeit, ragaszkodott hozzá, hogy tanárképzőre menjen. Olga teljesítette a kívánságát, s tanár szakosként beköltözött a közeli Pécsre, a pezsgő életű, kulturált egyetemi városba.

Magyarországon ebben az időben – a harmincas években – eléggé elterjedt az antiszemitizmus, találkozott vele Olga diáktársai és tanártársai részéről is. A nyíltan náci szellemiségű Turul Szövetség bőszen akciózott az egyetemen. Olga úgy döntött, hogy egy időre abbahagyja a tanulmányait. Bankban dolgozó édesapja elveszítette állását, édesanyja pedig megbetegedett, így az egész családnak szüksége volt arra a pénzre, amelyet Olga óraadással, majd kozmetikusként keresett.

A végzet egyre közeledett a több mint hatszáz fős dombóvári zsidó közösség felé. A német megszállás után következett a sárga csillag viselésének elrendelése, majd a gettóba zárás. Dombóváron 1944. május 15-én kellett a helyi és környékbeli zsidóknak elhagyniuk az otthonukat, a holmijaikat, az értékeiket, és beköltözniük a zsinagóga körül gettónak kinevezett területre. A nyolcszáznál több ember húsz házban húzta meg magát, a zsúfoltság elviselhetetlen volt. Az emésztőgödrök megteltek, a melegben elviselhetetlen bűzt árasztottak. A gettó lakói éheztek, a helyzet már-már humanitárius katasztrófával fenyegetett. Olga időnként élelmiszer-csomagot kapott Katótól, hűséges keresztény barátjától. Ha ezeket a kis küldeményeket nem dobták volna át a gettó falán, még jobban legyengültek volna.

A gettóban a csendőrök maradék apró értékeiktől is megfosztották az embereket. Megérkezett Pécsről egy Haind nevű, kivételesen goromba pribék, aki a szó legszorosabb értelmében kiverte az emberekből azt, amit eddig sikerült elrejteniük. Július elején aztán bevagonírozták őket, a végállomást, ahogy sokan talán sejtették is, Auschwitznak hívták.

Mind Márton, mind Olga útja a megsemmisítő táborokba vezetett. Lehetek akár közel is egymáshoz, az ő személyes találkozásukat csak a felszabadulás hozta el.

A szenvedések útján elsősorban Olgát kíséri végig az olvasó, a lágerélet poklát az ő női perspektívájából követhetjük. A hosszú vonatúton idős édesapjáról gondoskodott, nem tudhatta, hogy az auschwitzi rámpánál végleg elválnak útjaik egymástól. Az édesapa sorsáért való aggódás, majd a megváltoztathatatlanba való belenyugvás végleg felnőtte érlelte Olgát. Szilárd erkölcsiséggel viselte a mindennapok megpróbáltatásait, még a néha élet-

mentő kisebb tolvajlásokat, „szerzéseket” is elutasította.

De nem volt teljesen egyedül, és ez nem a barakk kényszerű túlszűfoaltságát jelenti. Neki is vannak „lágertestvérei”, részben régi ismerősök még Dombóvárról, részben új sorstársak. Az Appelplatzon ötös sorokban felálló nők támogatták egymást – a szó minden értelmében. Ennek a támogatásnak különös módja a közös „főzés”, amikor recepteket osztottak meg egymással. Nehéz elképzelni, hogy a szárított zöldségből készült levesek és korpás kenyerek elfogyasztása után hogyan tudtak a gesztenyés rolád elkészítésének helyes módjáról vitatkozni egymással, de csakugyan ez történt. Szóba kerültek a hagyományos zsidó konyha olyan ételei, mint a sólet, de az osztrákos magyar polgári konyha fogásai is: a húsoleves, a rántott csirke, a pörkölt nokedlivel.

Olga társnőivel együtt a ravensbrücki női táborba került, itt dolgozniuk kellett egy repülőgépalkatrészeket előállító üzemben. Ezen a helyen érte őket a felszabadulás is, együtt botorkáltak ócska cipőkben a jeges németországi utakon. De már tudták, minden lépés az otthonhoz visz közelebb.

De „van visszatérni otthon”? Olga Pesten találkozott fiatal nagynénjével, és úgy döntött, itt is marad. Azért leutazott Dombóvárra, de itt csak megerősödött az elhatározása: ez a város, amely ilyen jeges hidegséggel tűrte el zsidó polgárainak kitoloncolását, nem lehet többé az otthona.

Mártont megingathatatlan vallásos hite segítette a túlélésben. Ő is hamar elkerült Auschwitzból, csoportját Wüstegiersdorfba irányították. Itt volt a nagyszabású és soha be nem fejezett Riese (‘óriás’) projekt központja, amelyhez nagy sziléziai területek is tartoztak. Mártonékat a helyi Perutz gyár egyik raktárában szállásolták el. Ez pápai emlékeket idézett fel benne: Esterházy úti házukhoz közel működött a város legnagyobb ipari üzeme, a csehországi Perutz fivérek magyarországi textilgyára.

Márton a táborban kénytelenségből beletanult a cipész mesterségbe – eddig árulta a cipőket, most már készítette, javította őket. Innen Bergen-Belsenbe került sok más magyar zsidó fogollyal együtt. Mivel a férfitáborban lakóknak alig volt kapcsolata a női tábor lakóival, nem tudta, hogy unokahúgai, Katalin és Ági is itt vannak. Katalin az éhezéstől legyengülve itt is halt meg, Ági a tábor felszabadítása után Svédországba került.

Márton a tábor felszabadulása után hazaindult, s meg is érkezett Páparra. Itt szembesült a ténnyel, hogy egyedül maradt, szeretett felesége és kisfia nem térnek vissza már soha. Próbálta újraindítani a boltját, de a száguldó infláció miatt az emberek-

nek nem volt pénzük lábbelire sem. Márton egy barátja tanácsára alkalmi üzletelésből tartotta fenn magát 1946 nyaráig. Ekkor a forint bevezetésével némileg konszolidálódott a gazdaság és a kereskedelem, ő is visszatérhetett megszokott foglalkozásához.

Ez volt az az év, amikor kettejük sorsa mindörökre összekapcsolódott. Olga egyik „lágernővére” – ahogy nevezték: Jolusz – kötötte össze a két sorsot. Ő a batatonfüredi rabbi lánya volt, férjhez ment és Pápán telepedett le. Ide hívta meg Olgát, jelezve, hogy valaki nagyon szeretne vele megismerkedni. Márton és Olga találkozásából szerelem lett, majd házasság, melyet 1947 márciusában kötöttek meg a pesti ortodox zsinagógában, a Kazinczy utcában.

Lassan beindult az élet Pápán, lehetett dolgozni és bár szerényen, de meg is lehetett élni. Márton és Olga igazi családdá váltak, megszületett első fiúk, akit Lacikának neveztek el, a meggyilkolt elsőszülött emlékére. Nemsokára világra jött Sándor is, a könyv szerzője, héber nevén Cvi, ő nevében őrzi két elpusztított nagybátyjának emlékét.

Ami feltámaszthatatlanul elmúlt, az a pápai zsidó élet. Pápának 1944-ben körülbelül háromezer zsidó polgára volt, ez a város lakosságának több mint egytizedét tette ki. A város földesurai, az Esterházy grófok egy 1748-ban született védlevél alapján fogadtak be zsidó polgárokat. Ők iparosként, kereskedőként sokat tettek a hatalmas földesúri birtok jövedelmezővé tételéért és a város felvirágoztatásáért. A város klasszicista stílusban épült hatalmas neológ templomát, amely az akkori Magyarország harmadik legnagyobb zsinagógájának számított, 1846. szeptember 11-én maga a híres Löw Lipót rabbi avatta fel magyar nyelvű beszéddel.

A holokauszt után körülbelül kétszáz zsidó tért vissza a városba. Hitéletük sem a másfél ezer ember befogadására alkalmas templomban folyt, hanem a mögötte álló szerény gyülekezeti házban. Kohn rabbi, a kevés beszédű, komor ember épp úgy elvesztett családját gyászolta, mint a többiek.

A holokausztot a háború utáni években sűrű csend övezte. A város keresztény lakosainak egy része részesült a meggyilkoltak vagyonából, beköltözött házaikba, szekrényeibe rejtette értéktárgyaikat. Akik csendőrként vagy azok önkéntes segítőként vettek részt a gettósításban és a bevagoníro-

zásban, nyilván hallgattak, a büntetéstől félve. A többség meg valami homályos szégyenérzettel vezérelve nem vett tudomást a történetekről.

A Sternberg család azonban őrizte az emlékeket, Auschwitz volt számukra az időszámítás megkerülhetetlen fordulópontja. Minden történés, rossz és jó, besorolódott az Auschwitz előtt vagy utána történetek sorába.

Ahogy a szerző írja, a háború után „a zsidók és a nem zsidók más-más világban éltek, akárcsak a háború előtt. Az érintkezés köztük többnyire udvarias volt, leszámítva az alkalmanként hallható antiszemita kirohanásokat a nyíltan ellenségesek részéről. Bár a kommunista rezsim hivatalosan fellépett a diszkrimináció minden formája ellen, az évszázadok folyamán kialakult ellenséges attitűdöt a zsidókkal szemben nem lehetett megszüntetni félszívvel meghozott rendelkezésekkel és homályos törvényekkel.” (260. l.)

Ebben a légkörben következett be az 1956-os forradalom, amely után több zsidó család is elhagyta Pápát és az országot. A Sternberg család is tépelődött ezen, de a végleges döntést 1960-ban hozták meg. Október 30-án az édesanya a két fiút még elvitte a budapesti Vidámparkba, de utána vonatra szálltak Bécs felé.

A bécsi tartózkodás hosszúra nyúlt, mivel a szülők úgy döntöttek, nem Izraelbe mennek, hanem az Egyesült Államokba, ahol rokonaik éltek. Az osztóiskolában a gyerekek ellenségesek voltak, „mocskos zsidó”-ként gúnyolják a kis jövevényeket. Amikor kiderült, hogy Alex milyen kitűnően futballozik, befogadták őt a közösségbe.

Aztán elérkezett a várva várt utazás Amerikába. A család Brooklynban telepedett le, egy tipikusan haszid környezetben. Ebben az inspiráló új világban igazi otthonra leltek. Megtalálták Magyarországról ide származott rokonaikat, és maguk is nagy családdá váltak. Lacinak négy gyermeke született, Alexnek kettő. Olga és Márton hosszú életet éltek szerető családjuk körében, megérték unokáik születését és felnövekedését.

Két nagyszerű ember története ez, akik megjárták a poklot, de soha nem veszítették el mély emberségüket és jövőbe vetett hitüket. Szeretet, barátság története ez, megfűszerezve Olga ízletes fogásaival és megédesítve süteményeivel.

